

duiden, geleding in aangebracht zou zijn. De inleiding geeft geen overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen en gebeurtenissen die in de bronnen aan de orde komen. Zo wordt het de gebruiker niet gemakkelijk gemaakt om greep op de 507 pagina's tekst te krijgen. De indices zijn zeer uitgebreid. Zij verwijzen naar de weliswaar duidelijk aangegeven folio's van het manuscript en niet naar de pagina's van het boek. Het blijft door het verspringen van de folio's binnen de pagina's moeilijk zoeken. Kan er in de volgende delen niet op de pagina's van het boek geïndiceerd worden? De annotatie komt mij voldoende voor en als er een vreemde term opduikt, biedt een glossarium uitkomst. De los bijgevoegde kaarten, één van de kust van China en één van Formosa, geven veel informatie.

Helaas zijn de dagregisters niet volledig aanwezig; over de periode 1629-1641 ontbreekt ongeveer 38%. Korte verbindende teksten aan andere bronnen ontleend, moeten de lacunes aanvullen. Voor de *Dagregisters Taiwan*, I, werd de methode van uitgave van de *Generale Missiven* gevolgd, maar de dagregisters zijn in tegenstelling tot de missiven wel integraal afgedrukt. Het Zeelandia-project is een mooi voorbeeld van samenwerking tussen Formosaanse, Japanse en Nederlandse historici. Een belangrijke bron waarin de VOC-activiteiten op de 'werkvloer' zijn vastgelegd, is ermee ontsloten. We wachten de volgende delen van *Dagregisters Taiwan* met spanning af.

H. K. s'Jacob

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

M. P. Bossenbroek, *Van Holland naar Indië. Het transport van koloniale troepen voor het Oost-Indische leger 1815-1909* (Amsterdam-Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1986, 232 blz., f45,-, ISBN 90 6707 088 2).

Voor de ambachtelijke historicus bestaat welhaast geen groter triomf dan de vondst van een rijke bron in een archiefbewaarplaats. Ook Bossenbroek smaakte dit genoeg toen hij, in het kader van zijn onderzoek naar de koloniale legervorming in Nederland gedurende de negentiende eeuw, stuitte op de inschepingsregisters van de koloniale troepentransporten over de jaren 1826-1894. Zijn opwinding wordt begrijpelijk wanneer men ziet welk een schat aan gegevens die bron prijsgeeft over de zending van troepen naar de Oost: scheepsnaam, naam van de schipper, vertrek- en aankomstdatum, vertrekhaven, aantal officieren en minderen bij vertrek uit patria en bij aankomst alsmede een verklaring voor het eventuele verschil tussen laatstgenoemde cijfers. En dat voor elk transport! Nauwgezet onderzoek in militaire stamboeken, formatiestaten en inschepingslijsten maakte verder een, zij het voornamelijk statistische, reconstructie van de omvang en het verloop van die troepenverscheppingen mogelijk voor de gehele periode dat Harderwijk (dat hieraan het predikaat 'gootgat van Europa' dankte) een centrale positie innam bij de werving en opleiding van onze koloniale vechtjassen.

Dit boek valt in twee gedeelten uiteen. In het tweede deel staan de vondsten centraal. Bossenbroek heeft namelijk op zorgvuldige wijze de gegevens geannoteerd en vervolgens, als een moderne monnik, met de computer bewerkt. De lezer kan in dit deel kennis nemen van het bronnenmateriaal, van vervoerscontracten uit 1817 en 1882, en van afgeleide gegevens

als het aantal uitgezonden officieren en minderen, de nationaliteit van de verscheepte onder-officieren en soldaten uit de jaren 1855 tot 1894 en een overzicht van de vertrekhavens. Het laatste maakt nog eens duidelijk hoe Amsterdam en Rotterdam in het stoomtijdperk een bijna-monopolie verwierven op het gebied van de koloniale scheepvaart. Registers op schippers- en scheepsnamen alsmede een nuttig literatuurapparaat completeren dit eigenlijke bronnengedeelte, dat niet alleen van belang is voor de (koloniaal) militair-historicus maar zeker ook voor de genealoog.

Een beschouwing over de troepentransporten gaat hieraan vooraf. De auteur gaat gelukkig verder dan voor een strikte toelichting op zijn bronnen nodig is. Het boek opent met een korte trefzekere schets van de huidige stand van de koloniale militaire geschiedschrijving. Daarna volgt een overzicht van taak en organisatie van het Oost-Indische leger en een beschrijving van de belangrijkste militaire expedities. Vervolgens wordt de werving behandeld. Na een kort intermezzo over de scheepvaartpolitiek komt de eigenlijke passage aan de orde. Dankzij een gedegen kennis van de stof en een verfrissend woordgebruik (de term 'grootmacht' vormt een eenzame dissonant) slaagt de auteur erin een bijzonder boeiend relaas te bieden van het leven aan boord, dat in ieder geval voor de militairen beneden de rang van officier (en na 1862 van onderofficier) weinig comfortabel was. Een goed gebruik van reisverslagen, ego-documenten en reisjournaals draagt ertoe bij dat de mens niet in het cijfermateriaal verdrinkt, zeker niet wat betreft items als desertie, gezagsverhoudingen en levensomstandigheden.

Insiders worden niet verrast door de conclusies. Overtuigend wordt aangetoond dat voor de Nederlandse overheid bedrijfseconomische doelmatigheid de hoogste prioriteit had, waarbij militair-strategische nadelen (bijvoorbeeld de grote reactietijd) voor lief werden genomen. Tot het eind van de eeuw bekommerde men zich slechts uit utilitaristische overwegingen om het personeel. Hun lotsverbetering was vooral te danken aan de kortere reisduur, mogelijk gemaakt door de moderne techniek.

Het boek is goed verzorgd, al valt te betreuren dat Israëls' *Transport van koloniale troepen* wordt verward met Hoyneck van Papendrechts *Inschepping van koloniale troepen* (16). Op de inhoud is hier en daar kritiek mogelijk. De vraag rijst bijvoorbeeld of de opstand van Zwitserse militairen in 1860, die het einde inluidde van de werving in den vreemde, verband houdt met een soortgelijke opstand onder Zwitsers in Napolitaanse dienst (33). Ook heeft het koloniaal werfdepot nooit een eigen muziekkorps gekend (55). Ernstiger is dat Bossenbroek er niet in slaagt een goede verklaring te geven voor het vasthouden aan het systeem van individuele personeelsaanvulling, ondanks alle bezwaren die eraan kleefden (33 vlg.). Op het departement van oorlog had men veel liever hele korpsen tegelijk uitgezonden en na afloop van hun tour teruggehaald, een systeem zoals Engeland al in de achttiende eeuw toepaste. Bossenbroek heeft zich kennelijk niet gerealiseerd dat de Nederlandse autoriteiten na 1818 geen keus meer hadden: de infanterie telde toen alleen nog maar korpsen waarin vrijwilligers en miliciens door elkaar dienden. Zolang de grondwet voorschreef dat de laatsten niet naar de koloniën mochten worden gezonden was een tourbeurtsysteem uitgesloten voor de koloniale legervorming. Deze kritiek neemt evenwel niet weg dat het boek een aanwinst vormt voor de (militair) koloniale geschiedschrijving.

P. H. Kamphuis

RECENSIES

P. Meurkens, *Bevolking, economie en cultuur van het oude Kempenland* (Bergeijk: Stichting Eicha, 1985, 227 blz., ISBN 90 9000833 0).

In 1984 promoveerde de auteur op een proefschrift, dat als titel had: *Sociale verandering in het oude Kempenland (1840-1910). Demografie, economie en cultuur van een preïndustriële samenleving* (Nijmegen, 1984, ISBN 90 9000604 4). De verschillen tussen de dissertatie en deze uitgave zijn gering ('betooog en documentatie zijn dezelfde') en behelzen vooral een wat soepeler taalgebruik in de laatste versie. Meurkens, een Nijmeegs cultureel antropoloog, heeft een zeer omvangrijk en gedetailleerd onderzoek verricht naar de demografische ontwikkelingen, de veranderingen in het economisch systeem en de levensstijl in een zestal Kempense gemeenten (het gebied onder Eindhoven, tussen Bergeijk en Valkenswaard) in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het geheel is sterk gebaseerd op kwantitatief onderzoek (gezinsreconstructie en censusonderzoek), op cruciale onderdelen in het betooog echter stevig leunend op kwalitatief materiaal (met name de verzameling dagboeken, aantekeningen over taal, gewoonten en gebruiken van de onderwijzer Panken). Geconstateerd kan worden dat het een zeer leesbaar, helder redenerend betooog is geworden.

Het gebied is bekend geworden door de studie van J. Barentsen uit 1935, die een beeld construeerde van een zeer statische samenleving — het werd onder invloed van die studie gezien als het ideaaltype van een traditionele plattelandscultuur. Meurkens verwerpt dit beeld. Op grond van kwantitatieve gegevens maakt hij eerst aannemelijk dat, gezien de migratiepatronen, niet gesproken kan worden van een gesloten gemeenschap, die pas in de twintigste eeuw zou worden 'opengelegd' door de markt. Meer in het algemeen legt hij de nadruk op het belang van interne ontwikkelingen. In dit verband schetst hij uitvoerig de demografische verandering (met name de opmerkelijke stijging van de huwelijksvruchtbaarheid vanaf 1850, en de daar nauw mee samenhangende economische aanpassingen van boeren, arbeiders, ambachtslieden en ondernemers. Cruciaal is de reorganisatie van het gezinsleven: de taken van mannen en vrouwen worden sterker gescheiden, mannen worden meer en meer uitsluitend verantwoordelijk voor het inkomen; vrouwen krijgen het steeds drukker met het huishouden en de kinderen (niet alleen heeft ze veel kinderen, de eisen aan opvoeding gesteld worden ook hoger). Voor boeren was dit bijvoorbeeld een belangrijke reden om tot coöperaties over te gaan (wat op zijn beurt een verdere verandering van het gezin tot gevolg had).

Als belangrijke factor in de sociale verandering wijst hij op het ideologische systeem, steeds nadrukkelijker door de Brabantse clerus (die zich als nieuwkomer moest bewijzen, zowel tegenover de Hollandse burgerlijke elite, als tegenover Rome) gepropageerd. Door de clerus werd eerst een 'zedelijkheidsobsessie' verspreid (waardoor het zogen drastisch afnam, wat de vruchtbaarheid zo deed toenemen) en vervolgens 'het gezinscomplex' (waarbij het kerngezin model werd en vanaf 1910 een voortplantingsplicht aan de bevolking werd opgelegd). Meurkens vat het als volgt samen: 'Ik heb een dynamische ontwikkeling gevonden die op gang gebracht werd doordat de geestelijkheid nieuwe gedragscodes invoerde'.

Het is niet mogelijk in deze recensie voldoende tot zijn recht te laten komen, hoezeer de auteur in zijn betooog oog heeft gehouden voor nuances en details. Hij laat zich ook meer inspireren dan hinderen door de theorie (al ruist het oeuvre van Elias voortdurend op de achtergrond). Toch moet worden opgemerkt dat de auteur tenslotte wel een erg pragmatisch ideologiebegrip hanteert: over de opvattingen van de clerus, de oorzaken én vooral het effect van dit katholieke beschavingsoffensief is hiermee allerminst het laatste woord gezegd. Dat